

Justh Zsigmond írói életművének és levelezésének kutatása (K 83472)

vezető kutató: Dr. Kiczenko Judit

tudományos segédmunkatárs: Kardeván Lapis Gergely

Szakmai zárójelentés

Justh Zsigmond (1863-1894) a századvégi irodalom és művelődés megkerülhetetlen, a meg-megújuló kánonokba mégis nehezen illeszthető életművét hozta létre. Ez a – kutatási tervünkben is megfogalmazott – ellentmondás ösztönzött bennünket kétéves munkánk elindításakor, hogy széleskörű alapkutatással mozdítsuk elő művének sürgető újraértékelését. A fenti ellentmondáshoz kapcsolódik ugyanis egy másik, bonyolultabb is, amely az életmű belső kánonját érinti. Míg a kortársak (például Bródy Sándor¹) és a szerzőt újra fölfedező esszéíró nemzedék (Németh László,² Halász Gábor,³ Márai Sándor⁴) a kilencéves írói pálya első darabjaitól az utolsóig bejárt gondolati és esztétikai utat, útkeresést is értékelték, addig az újabb elemzések vagy egyszerűen nem vettek tudomást a novellista Justhról és a szerző korai regényeiről (Németh G. Béla⁵), vagy eltérő kérdésfeltevésükből és szöveg-immanens irodalomértelmező eljárásukból adódóan csupán az elszigetelt műveket vizsgálták a korszak kontextusában (Bodnár György,⁶ Dobos István⁷). Az értelmezői nézőpontok e különbségéből adódott az irodalomtörténeti kanonizáció ellentmondásossága, Justh művének szélsőségek közt mozgó megítélése. Meggyőződésünk szerint az életmű egymást követő darabjai (beleértve a naplót és a *Páris elemeit* is) logikailag és esztétikailag (prózapoeitikailag) is szoros összefüggésben – mintegy kérdés-felelet – viszonyban állnak egymással. Öt regénye és négy kispróza-kötete, valamint a kapcsolódó, de kötetbe föl nem vett írások e dialogikus folyamat részeként, az életmű „szellemi életrajzából” ki nem ragadva nyerik el rétegzettebb jelentésüket. E nézetünkben megerősített magának a szerzőnek az az összkialakítás-tervezete is, amelyre Justh kéziratos hagyatékának feldolgozása közben találtunk (s melyről alapvető volta ellenére eddig a szakirodalom, a kis számú Justh-kutatók sem tudtak). Justhnak ez a tervezete – amelyben „összecomponálja” régebbi, új, illetve tervezett műveit – szintén tematikus kötetekbe csoportosítja munkáit, az egésznek ezzel egy nagyobb prózaciklus jellegét kölcsönözve.⁸ Az életpálya másik – közismertebb – jellegzetessége, hogy eredményein, alkotásain osztozik a művelődéstörténet és az irodalomtörténet: szépirodalmi alkotásokban körvonalazódó kérdésekre nemegyszer társadalmi cselekvés formájában következik a válasz (Debating Society, művészetpártoló egyesület, parasztszínház). Justh Zsigmond életműve tehát csak a kultúratudományok tágabb kontextusában vizsgálható.

A fentiekből következően kutatásunk legfőbb célja az írói életmű minél teljesebb szövegkritikai és filológiai feldolgozása volt. A legsürgetőbb feladat a modern kiadásban nem föllelhető szerzői kötetek tudományos igényű kiadása, illetve e kiadás szövegének előkészítése volt. Ez esetünkben (a *Párisi és Hazai napló*, valamint *A kiválás genezise* ciklus három regénye: *A pénz legendája*, *Gányó Julcsa*, *Fuimus* érhető el modern kiadásokban) nagyjából az életmű kétharmadát, két regényt és négy rövidpróza-kötetet jelentett. A kutatás közben fogalmazódott meg egy – csupán a korszak néhány kutatója által ismert – névtelen

¹ BRÓDY Sándor, *Levél Nizzába*, A Hét, 1894. jan. 7., 10.

² NÉMETH László, *A Nyugat elődei*, Tanú, 1932/II, 68-90.

³ HALÁSZ Gábor, *Magyar századvég*, Nyugat, 1937/II, 303-324.

⁴ MÁRAI Sándor, *A dandy és világa* = Uő., *Ihlet és nemzedék*, Bp., 1946, 302-307.

⁵ NÉMETH G. Béla, *Szemközt egy legendával* = Uő., *Századutóról – századelőről*, Bp., 1985, 220-236.

⁶ BODNÁR György, *A művészregény mint az intertextualitás korai formája*, *Literatura*, 1991/3, 224-238.

⁷ DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*, Kossuth, Debrecen, 1995.

⁸ Justh Zsigmond jegyzetei, OSzK Kézirattár, Anal. lit. 2802.

szerzőjű francia kulcsregény (*Dilettantes*, 1894) magyarra fordításának igénye, amely Justh és párizsi társasága portréját (vagy inkább parodisztikus megközelítését) adja – ezért szélesebb körű megismertetése szintén hozzájárulhat az életmű árnyaltabb irodalomtörténeti megítéléséhez.

Az egyes kötetek jegyzeteit összesen mintegy harminc oldalas tanulmány vezeti be, amely Kardeván Lapis Gergelynek a projekt keretében elvégzett, az adott témára vonatkozó kutatómunkájának eredményeit (is) összegzi (a feladat jellegéből következően tömören, lényegretörően).

Az alábbiakban az egyes kötetekre bontva röviden ismertetjük a szövegkritikai, filológiai, textológiai és fordítói munka legfontosabb eredményeit.

Az *Ádám* kézírata a növedéknapló szerint 1939-ben került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (Quart. Hung. 2701). A keményfedeles kötet a regény szövegét összesen 272 oldalon, teljes egészében Justh kézírásával tartalmazza. A saját kezű javítások kis száma arra utal, hogy tisztázat gyanánt készült. Justh önéletrajzi közlése szerint⁹ a regény 1885 nyarán keletkezett, kiadásra azonban nem került, részben Reviczky Gyula (Justhnak levélben megfogalmazott) negatív ítélete miatt. A kéziratot szövegkritikailag összevetettük az 1941-es, Kozocsa Sándor gondozta kiadással. A regény szövegét – mivel a kéziratot az 1941-es kiadással összevetve kisebb-komolyabb hibákat észleltünk – a kéziratból készítettük elő újrakiadásra, bőséges jegyzetanyaggal és a jegyzetek élén álló, a korabeli recepciót is bemutató filológiai bevezetővel láttuk el. A szöveg jelenleg is élvezetes, zökkenőmentes olvasatát, egyben a vélelmezett autentikus szerzői szándék megőrzését ez esetben tudtuk a legnehezebben megvalósítani. Komoly textológiai kihívást jelentett számunkra a szerzőnek az a gyakorlata, hogy mind a valós dialógusokat, mind a belső monológokat, a szabad függő beszédet stb. egy írásjellel, idézőjellel jelölte. A regény keletkezéstörténetét a kéziratosságot levelézés segítségével rekonstruáltuk.

Justh első novelláskötete, a *Káprázatok*, a Pallasnál (Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.), a korszak egyik vezető kiadóvállalatánál jelent meg 1887 tavaszán, mintegy 260 oldalnyi terjedelemben.¹⁰ A kötet négy elbeszélése valószínűleg már 1886 végén készen állott, hiszen a két rövidebb lélegzetű írást már Gozdsu Elek is említette októberi és decemberi leveleiben.¹¹ A Fővárosi Lapok előzetes ismertetésében¹² 1887 áprilisára ígéri a kötetnyi „beszély” megjelenését, és előzetesen közli belőle a *Keresztutak* című hosszabb elbeszélést is. Az első kötetéről megjelent kritikák újságkivágatait a szerző külön füzetbe gyűjtötte, néhány rövid megjegyzést fűzve hozzájuk, melyben helyesli vagy visszautasítja azok megállapításait.¹³

Felkutatunk és a jegyzetekben közöljük az elbeszélések első, folyóiratbeli megjelenéseit, alapszövegnek, a szerző életében megjelent, általa ellenőrzött változatnak. A kötetnek a szövegeit tekintettük. A szövegkritikai munka során a legnagyobb dilemmát – itt és a többi kötet esetében is – az jelentette, hogy újrakiadásunk során a szerzői helyesírást vegyük-e figyelembe, esetleg (kézirat hiányában) a szerző által ellenőrzött kiadás helyesírását, vagy pedig – bizonyos megszorításokkal és kivételekkel – a mai ortográfiához igazítsuk a szövegeket. Hosszas mérlegelés után az utóbbi mellett döntöttünk. A közlés elveit a jegyzetek bevezetőjében foglaljuk össze. A *Káprázatok* szövegét kiterjedt jegyzetanyaggal, valamint a jegyzetek élén álló, a keletkezéstörténetet és a korabeli fogadtatást elemző bevezető tanulmánnyal láttuk el.

⁹ JUSTH Zsigmond, *Naplója és levelei*, vál., kiad., jegyz. KOZOCSA Sándor, ford. ZSÁMBOKY Zoltán, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 490–491.

¹⁰ JUSTH Zsigmond, *Káprázatok*, Pallas, Bp., 1887.

¹¹ Gozdsu Elek Justh Zsigmondhoz, 1886. október 14. és dec. 7., OSZK Levelestár.

¹² Fővárosi Lapok, 1887. márc. 24.

¹³ OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 1003.

Kutatási projektünk fő célkitűzése a kéziratos anyag föltárása volt. E szempontból a legjelentősebb eredményt – mondhatni – olyan mű esetében értük el, amelynél erre előzetesen nem is számítottunk. Justh első kiadott regénye, a *Művészszerelem* volt az, amely több filológiai meglepetéssel is szolgált. A legfontosabb eredmény, hogy – az OSzK állományába csak nemrég bekerült, így még teljesen rendezetlen, katalogizálatlan anyagban – Ambrus Zoltán feldolgozatlan kéziratos hagyatékában (OSzK Fond 471) megtaláltuk a regény (mai tudásunk szerint) egyetlen teljes kéziratát. Az első magyar művészszeremmel kapcsolatos kutatásunk további filológiai eredményeit az alábbiakban foglaljuk össze (részletesebb változata a 2013 szeptember végén megjelenő kötetben olvasható¹⁴):

Justh nagy valószínűséggel a *Káprázatok* megjelenése idején, 1887 tavaszi hónapjaiban a regény¹⁵ kéziratán dolgozott, mert az év második felében Párizsból már a könyv megjelenése iránt érdeklődött.¹⁶ A *Művészszerelem* kiadásának gondozását baráti szívből Ambrus Zoltán vállalta a telet Párizsban töltő Justh helyett, így a szerzői kézirat is Ambrus máig feldolgozatlan hagyatékában maradt fenn.¹⁷ Justh 1888 farsangjára akarta megjelentetni, de Ambrus betegeskedése, a másoló ügyetlensége miatt végül valószínűleg csak február végén vagy március közepén jelent meg a Pallasnál a *Művészszerelem* szép kiállítású kötete.¹⁸ A szerző is elégedett lehetett: „A könyv kiállítása szép szebb (leszámítva a papírt) mint a »Káprázatok«-é”¹⁹ Érdekes adalék lehet, hogy bár elkészült francia fordításról nincs tudomásunk, Justh naplója szerint Guillaume Vautier, *A puszta könyve* későbbi fordítója a mű magyar nyelvű megjelenése előtt önként belekezdett a fordításába, amit azután ketten folytattak tovább.²⁰ (A fordítás végül valószínűleg félbemaradt, mert Justh nem említi később, és a kiadásról sincs tudomásunk.)

A kézirat föllelése több ismeretlen adatot, újdonságot hozott. 1) A regény keletkezése kapcsán nélkülözhetetlen egy alapvető filológiai helyesbítés, a szakirodalom egy téves állításával, a kézirattal, illetve a regény zárlatának szerzőségével kapcsolatban. F. Ambrus Gizella és Fallenbüchl Zoltán 2000-ben megjelent Ambrus-életrajza ugyanis kitér a Justh-regény kérdésre. Állításuk szerint Ambrus nemcsak javította a *Művészszerelem* kéziratát, de utolsó oldalait „teljesen át is írta”.²¹ A kéziratban ezzel szemben a megjelent szöveg teljes egészében Justh kézírásával szerepel. A tévedésre a kézirat utolsó oldalairól készített és a hagyatékban az eredeti után betoldott, Ambrustól származó tisztázat adhatott okot, amely a 9. nyomdai íven felüli részt tartalmazza. (A kéziraton a 9. ív határa jelölve van. Erre utalhat egyébként Ambrus Justhhoz írott 1888. február 5-i levele is.)²² Eddig a helyesbítés. 2) Létezik emellett egy töredékes szerzői kézirat is,²³ amely egy korábbi tisztázatnak tűnik, azonban csak a VIII. fejezetig tart. Ez a töredék csupán kis mértékben különbözik a kiadás alapjául szolgáló kézirat megfelelő részétől, tartalmaz azonban egy, a végleges változathoz kimaradt fejezetet.

---

¹⁴ Justh Zsigmond válogatott művei. Szerzői kötetek, szerk. KICZENKO Judit, s. a. r. és jegyzetek, KARDEVÁN LAPIS Gergely és KICZENKO Judit, Ráció, Bp., 2013, 547-554. (Kötelező Ritkaságok 7.)

¹⁵ JUSTH Zsigmond, *Művész szerelem*, Pallas, Budapest, 1888.

¹⁶ Justh Zsigmond Ambrus Zoltánnak, Párizs, 1887 [hó és nap nélkül] = JUSTH Zsigmond *Naplója és levelei*, szerk. KOZOCSA Sándor, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 479.

¹⁷ Ambrus Zoltán hagyatéka, Mások kéziratai, OSzK Fond 471.

¹⁸ További részletek: Ambrus Zoltán Justh Zsigmondhoz, Budapest., 1888. február 5., OSZK Levelestár. Közli AMBRUS Zoltán *Levelezése* (Új Magyar Múzeum 6.), kiad., jegyz. FALLENBÜCHL Zoltán, bev. DIÓSZEGI András, Akadémiai, Budapest, 1963, 55–56.

¹⁹ Justh Zsigmond Ambrus Zoltánhoz, Párizs, 1888. május ?, vasárnap = AMBRUS *Levelezése*, 62.

²⁰ *Uo.*, 196–197.

²¹ F. AMBRUS Gizella – FALLENBÜCHL Zoltán, *Egyedül maradsz... Ambrus Zoltán élete és munkássága*, Csokonai, Debrecen, 2000, 44. [Feltételezhető, hogy ez Fallenbüchl Zoltán téves adata, édesanyja F. Ambrus Gizella (1888-1982) rég halott a mű megjelenésekor, és ő, a fia által a kötetbe bedolgozott, jóval korábbi közleményeiben, nem tért ki soha Justh Zsigmondra. (K.J.)]

²² AMBRUS *Levelezése*, 55–56.

²³ Justh Zsigmond kéziratos hagyatéka, OSzK Fond 62/16.

A megegyező V. fejezet (a műteremben történő esztétikai és magánéleti beszélgetés) után a két barát e töredék szerint este a kioszkba megy, ahol a főhős a fővárosi társadalmi elit („a budapesti »aranyfüst« quintessenciája”) gunyoros taglalásába kezd. A kései utókor szemszögéből nézve kár ezért a hajdani VI. fejezetért, amely egy új fővárosi helyszínnel – és így további színekkel – gazdagította volna a regényt. (A tisztázatból hiányzó fejezet szövegét kiadásunkban közöljük.) 3) Ennél az eltérésnél jelentősebb a két autográf kézirat és a nyomtatásban megjelent szöveg különbsége. A két kézirat következetesen Uzon Eleknek nevezi főhősét, amit aztán maga a szerző változtat Gilády Arzénra a második kéziratnál található rájegyzésében. A nyomtatott szövegbe is ez utóbbi névváltozat került, amely a magyar fülnek Justh korában is idegenszerűen csengett. Justh a két további művészszerelőt is átkeresztelte: Anarcsy Sándor a Kálmán Ernő, Weér Lilla a Walter Paula nevet kapta. Mindkét esetben beszélő nevet változtatott semlegesebbre: Anarcson állt a Czóbel család kúriája (Justh csak 1889-ben ismerkedett meg a Czóbelekkel, de Mednyánszky Lászlótól már feltehetően korábban is hallott róluk), a Weér családnév pedig az új nőszemély, a *femme fatale* erotikus vonását emelte ki. 4) Még fontosabb a címváltoztatás. A két kézirat „Modernisme!” illetve „Modernizmus” kifejezése helyett a megjelent regény egy bizonytalan grammatikai (és így jelentéstani) kapcsolatú szintagmát emel a címmezőbe: „Művész szerelem”. Ez a változtatás lényegesen módosította cím és szöveg viszonyának lehetséges paratextuális jelentéseit. A francia „modernisme” szóalak a regény keletkezésének idején a kanonikus ábrázolási módokkal szembeni új esztétikát és „a modern kor” emberének alapvető életérzését egyaránt jelentette,²⁴ és Justh valószínűleg az önértelmezéseiben is gyakran előforduló „modernizmus” megfelelőjeként használta. Justh Zsigmond rövid pályájának első szakasza – némi leegyszerűsítéssel – e fogalom meghatározására tett kísérletek története. 5) A *Művész szerelem* címváltozat egyik kéziratán sem szerepel Justh kézírásával, és az Ambrussal folytatott levelezésben sem egyértelműsíti a szerzői címadást: míg Ambrus mindvégig így hivatkozik a regényre, Justh a cím említése nélkül, sőt egy helyen „Két nap” címen. Tovább bonyolítja az „ultima manus” kérdését egy a töredékes kézirat belső borítóján látható, Justh kezétől származó rájegyzés, amely mintha a regénybe illeszkedő narrátori kommentár volna, a teljes kézirat, illetve a nyomtatott szöveg azonban nem tartalmazza. Ez a rövid részlet ugyanis „két nap”-ról szól: „Egy pillanatig úgy érzé Arzén mintha azota nem is történt volna semmi, mintha a *ma* a tiz hónap előtti *tegnap* lenne.” Mindazonáltal éppen az a tény, hogy említés nélkül hagyták a kérdést, a szerzői jóváhagyást valószínűsíti, összes műveinek 1894-es kiadástervezetében is a külön írt címváltozatot használja.²⁵ (A cím írásmódjának három változata is közkézen forog a szakirodalomban. A kötet élén különírva szerepel, Harkai Vass Éva és mások összetett szóként egybeírják, a legtöbben, így már a kortárs Gozdsu is, kötőjellel választják el. A *magyar irodalomtörténet bibliográfiája* is ez utóbbi megoldás mellett döntött, mi a fentebb részletezett átírási elvekre tekintettel a mai helyesíráshoz igazítva, összetett szóként írjuk.) A fenti eseteken túl Ambrus változtatásai csupán stiláris és nyelvhelyességi javítások. Előbbiek szinte kivétel nélkül a stílus időbeli szélsőségeit, nehézkes (a felső-magyarországi nemesi családok nyelvallapotára jellemző) anakronizmusait és zavaró neologizmusait, illetve franciás műveltségzavait érintik. Justh egyébként meg volt elégedve Ambrus javításaival: „hidd el, könyvemet még jobb szeretem, hogy »Május fuvalma« is érződik rajta” – írta barátjának.²⁶ (Május: Ambrus Zoltán álneve volt 1887-88-ban az Ország-Világ című hetilapban, amelynek Ambrus ekkoriban állandó, külső munkatársa volt. Erre vonatkozik a „Május fuvalma” fordulat a levélből.)²⁷ A regény szövegén így is

²⁴ Vö. *Larousse Grand Dictionnaire Universel du XIXe Siècle*, Paris, 1865–1890; *Moderne Literatur in Grundbegriffen*, szerk. Dieter BORCHMEYER – Viktor ŽMEGAC, Niemeyer, Tübingen, 1994, 278–281.

²⁵ Justh Zsigmond jegyzetei, OSZK Anal. lit. 2802.

²⁶ Justh Zsigmond Ambrus Zoltánhoz, Párizs, 1888. május ?, vasárnap = AMBRUS *Levelezése*, 62. [A kérdőjel Fallenbüchl szövegkiadásában az ismeretlen dátumot jelöli]

²⁷ Vö. Fallenbüchlnek a 42. levélhez tartozó jegyzetével: AMBRUS *Levelezése*, 439.

érezhető maradt a sietség, az utolsó szerzői átolvasás, a „letzter Hand” hiánya, a fiatal Ambrus szintén „franciás”, prózanyelvét a társalgási nyelv könnyedségéhez idomító stílusa sem módosíthatott rajta lényegesen: a divat- és műveltségyszavak Justhra jellemző túlbujánzása és franciás helyesírása, valamint stiláris nehézkességei és magyartalanságai miatt a *Művészszerelem* Justhnak a ma legnehezebben olvasható művei közé tartozik. Legnagyobb értékeit épp azon részleteiben fedezzük föl, melyeket a kortárs olvasó alig vehetett észre a minduntalan előtérbe nyomuló analízisek, az idegenszerű alakok újdonsága vagy zavaró különössége miatt. Kiforrotlan voltában is ez az első magyar művészregény, a műfaj minden kellékével, melyből saját kora – a 20. századi műfajfogalom híján – legfeljebb a kellékeket értékelhette.

A regény sajtó alá rendezett szövegét ez esetben is jegyzeteltük, a korabeli kritikai recepciót fölmutattuk és bevezető tanulmányban foglaltuk össze.

A szövegkritikailag feldolgozott szerzői kötetek sorából „nem-fiktív” karakterével kilógni látszik a *Páris elemei* című tárcagyűjtemény. Hogy mégis itt szerepel, azt egyrészt fikció és tényirodalom, novella és tárcza (rajz, karcolat, kép stb.) a korszakban átjárható volta indokolja, másrészt a kötetkompozíció egyértelmű szándéka, hogy a szövegegyüttes egy szellemi kaland történeteként, narratív folyamatként legyen olvasható.

A *Páris elemei* 1889. március 29-én jelent meg a Révai Testvéreknél, mintegy 110 oldal terjedelemben.²⁸ A kötetben összegyűjtött tárcák 1888 folyamán jelentek meg először, többségükben a Fővárosi Lapok tárcarovatában. Az első három még a *Párisi napló* keletkezésével egyidőben, tehát Párizsból küldött tárcaként látott napvilágot, a továbbiak valószínűleg a nyár folyamán nyerték el végleges formájukat. Az egyes darabok kötetbeli sorrendje a megjelenés (és vélhetően a keletkezés) időrendjét követi, ám ez nem azt jelenti, hogy a kötet nélkülözne a kompozíciót, hanem azt, hogy már a folyóiratbeli megjelenés is a megismerés folyamatának narratív szerkezetét követte: az *Első benyomásoktól* a felső, a városra fölülről (vissza)tekintő perspektívát nyerő *Páris víziójáig*. A kötet végén névmutató áll, ami egyértelműen a tényirodalomhoz köti az írásokat. Halász Gábor, aki a *Naplót* friss portrékkal, futó benyomásokkal tűzdelt műalkotásként olvasta, annak „pongolya, francia fordulatokkal teletűzdelt, argotval kacérkodó beszédhang[ját]” ott helyénvalóbbnak érezte, mint az utólag írt cikkekben.²⁹ A *Páris elemei* élményanyaga valóban megegyezik a *Napló*éval, az elbeszélői nézőpont azonban a tárcákban nagyobb távlatot teremt: a naplóbeli vázlat, amely egyedi, pillanatnyi, személyes tapasztalatot, néha spontán megismerési folyamatot, máskor „célzott” – leginkább taine-i alapozottságú, tanulmányozás igényű – megfigyelést rögzít, esetleg rövid reflexióval kiegészítve, e tárcákban-esszéikben világképbeli, társadalomelméleti, szociológiai, lélektani, művészetelméleti stb. dimenziót nyer. Számos részletében mintha a *Napló*ban megkezdett téma tisztázata volna, leválasztva az ottani előzményeiről. E tekintetben feltétlenül a *Párisi napló* párdarabjaként, kiegészítőjeként olvasható.

Hatalmas kihívást jelentett e kötet tárgyi jegyzeteinek elkészítése, hiszen Justh a századvégi Párizs művész-, arisztokrata-, politikus- és pénzvilágának bennfentes ismerője, a társaság közismert alakja és éles szemű kritikusa volt egy személyben. A szövegben utalások vagy név szerinti említések formájában a francia (egyben nemzetközi) fin de siècle szinte teljes körképe kirajzolódik, mintegy húsz oldalasra (szinte önálló tanulmánnyá) növelve a kötet tárgyi jegyzeteit. Egyúttal e feltáró munkánk alátámasztotta Halász Gábor azon – több szakíró szerint túlzásnak vélt – megállapítását Justh ezen munkáiról, amelyet a korabeli francia társadalmi panoráma dokumentarista módszerrel megírt Proust-szerű körképének tart.

²⁸ JUSTH Zsigmond, *Páris elemei*, Révai Testvérek, Bp., 1889.; Vö.: JUSTH Zsigmond *Naplója és levelei*, vál., kiad., jegyz. KOZOCSA Sándor, ford. ZSÁMBOKY Zoltán, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 349.

²⁹ HALÁSZ Gábor, *Justh Párisban* = JUSTH Zsigmond *Naplója*, s. a. r., bev. HALÁSZ Gábor, Athenaeum, Bp., [1941.] 17.

Illetve adataink tömege cáfolja a „sznob”, önmagát „bennfentesnek” csak beállítani akaró Justhról kialakított képet. (Ezt a cáfolatot erősítik francia prominensekkel váltott levelei is: itt csak Hippolyte Taine-re hivatkozunk.)

Justh *A puszta könyve* című elbeszéléskötetéről szóló fontosabb filológiai megállapításokat a következőkben foglaljuk össze.

1891-re a novellaciklus majd minden darabja megjelent már a korabeli lapokban, köteté rendezésük gondolata mégis csak egy francia kiadó, Alphonse Lemerre fölkérése nyomán érett meg. Justh Czóbel Minkához Szenttornyáról 1891. augusztus 18-án írott levele így tudósít erről: „Tudja már új tervemet? Lemerre felszólított, adjak ki nála egy kötetet (úgy látszik, gráce – a Berge préface-ának), s én belementem a »gseft«-be. 12 dolgot gyűjtök egybe, a kötet címe: Livre de la pousta lesz, vagy Livre des steppes”, sőt már fordítójukat is kiszemelte a *Művészszerelem* félbe maradt fordítása kapcsán már említett Vautier személyében, a megjelenést pedig jövő év januárjára reméli.³⁰ A könyv magyar kiadása 1891 októberében³¹, francia párja pedig *Le Livre de la Pousta* címen, Guillaume Vautier fordításában 1892 elején jelent meg.³² A két kötet nem pontos tükörképe egymásnak, a francia kiadás hárommal több elbeszélést tartalmaz, és a ciklus fölépítése, az egyes darabok sorrendje is más. A magyar ciklus élén álló írást, amelyben a puszta életenergiája diadalmaskodik a fáradt francia szellem fölött, jó érzékkel kihagyja a francia változatból, helyette négy olyan írást illeszt be, amelyek magyarul különböző helyeken látnak napvilágot: *Au retour*,³³ *L'Offrande du Village*,³⁴ *Coq rouge*,³⁵ *Jean le Nazaréen*.³⁶ Justh tudatos kötetszerkesztését dicséri, hogy – bár a paraszti tárgyú elbeszélések egyik legerősebb darabja volt – a túlságosan is kurrens társadalmi problémához kötődő *Veres kakast* nem vette be *A puszta könyve* magyar kiadásának a történelmi téridőtől távolabb tartott novellái közé. Érdekes a következő levélrészlet, amely szerint az egyik elbeszélés fordításával maga próbálkozott meg (esetleg először franciául írta meg): „Francia könyvem fordítását Émile Michelet-vel néztük át, ki igazán nagy segítségemre volt. Képzeld, egy novellát francia eredetiben csatoltam hozzá. Elég jól sikerült, a „francia fin siècle stylus”.³⁷

A Livre de la Pousta élénk fogadtatásban részesült, és rövidesen három kiadást ért meg. A legnagyobb francia lapok foglalkoztak vele,³⁸ baráti levélben gratulált a szerzőnek többek között Joris-Karl Huysmans, Paul Bourget, Sully Prudhomme és Hippolyte Taine.³⁹ A Hét 1892 májusában, a *Livre de la Pousta* második kiadásának megjelenése alkalmából *A francziák Justh Zsigmondról* címen részletet közöl Pierre Valdagne Le Figaro-beli kritikájából.⁴⁰

³⁰ JUSTH Zsigmond *Naplója és levelei*, vál., kiad., jegyz. KOZOCSA Sándor, ford. ZSÁMBOKY Zoltán, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 578–579. „gráce – a Berge préface-ának”: hála – Berge előszavának, fr.; „*Livre de la pousta*”: a puszta könyve, fr.; „*Livre des steppes*”: a sztyeppék könyve, fr. (Jean Berge a *Párizsi napló* sokat emlegetett fiatal költője, Justh barátja. *Voix nocturnes* című, 1892 elején Lemerre-nél megjelent verseskötetének előszava egy Justhhoz szóló, 1891 áprilisában kelt levél. Vö.: GÁLOS Magda, *Sigismond Justh et Paris*, Bp., 1933, 35.; DEDE Franciska, *A szalonember: Justh Zsigmond*, Budapesti Negyed, 2004/4, 395.

³¹ JUSTH Zsigmond, *A puszta könyve*, Singer és Wolfner, Budapest, 1892.

³² Sigismond de JUSTH, *Le Livre de la Pousta*, Párizs, Ollendorff, 1892.

³³ Magyarul: *Anima spetiei = Műbarátok könyve*, Műbarátok Köre, Budapest, 1891, 67–78.

³⁴ Magyarul: *A falu ajándoka*, A Hét 1891, 820–822; Kötetben: *Delelő és egyéb elbeszélések*, Athenaeum, Budapest, 1895, 93–102.

³⁵ Magyarul: *Veres kakas = Almanach az 1892. évre* (Egyetemes Regénytár), szerk. MIKSZÁTH Kálmán, Singer és Wolfner, Budapest, 1892, 153–165.

³⁶ Magyarul: *A nazarénus apostol = Delelő és egyéb elbeszélések*, 105–109.

³⁷ Justh Zsigmond Czóbel Minkához, Párizs, 1891. november 10. = JUSTH *Naplója és levelei*, 594.

³⁸ Vö. Justhnak id. Szinyei Józsefhez írott levelével, 1892. május 8. = JUSTH *Naplója és levelei*, 615–616.

³⁹ A francia és a magyar nyelvű kötet megjelenése alkalmából kapott leveleket Justh külön gyűjtötte, lelőhelyük: OSzK Oct. Hung. 499.

⁴⁰ *A francziák Justh Zsigmondról*, A Hét 1892. május 9., 301.

A kötetet sajtó alá rendeztük, felkutattuk és összefoglaltuk a hazai fogadtatását, valamint kiterjedt tárgyi jegyzetanyaggal láttuk el.

A *Delelő és egyéb elbeszélések* Justh halála után, 1894 végén jelent meg, 1895-ös dátummal.⁴¹ Vértesy Gyula így idézi föl a kötet munkálatait nekrológ gyanánt született írásában: „Itt fekszenek előttem, az íróasztalon, szegény Justh Zsigának utolsó levelei. Ujra látom azokat a kuszáltan szétszórt, hosszú, finom, vékony betűket, melyeknek idegesen elhányt soraiból úgy élénk tűnt az ő egész egyénisége. Az elsőben még reménykedik és érdeklődik utolsó művének a sorsa iránt, az Athenaeumtól még kéri a korrekúra-iveket s beszél a kötet tartalmáról; a második levélben már csendes, lemondó hangon írja, hogy ne küldjék neki az iverket, mert ágyban fekvő beteg.”⁴² A két említett levél, melyeket Justh Emich Gusztávnak írt, egyrészt igazolja, hogy a kötet összeállítását (a novellák sorrendjét is ide értve) maga végezte,⁴³ másrészt arról is tudósít, hogy súlyosbodó betegsége miatt a korrektúráját már nem tudta vállalni.⁴⁴ Ez utóbbi körülmény jelentőségét csökkenti, hogy a kötet valamennyi elbeszélése megjelent már folyóiratokban, és a szövegváltozatok között nem található említésre méltó eltérés. Hármat közülük korábban fölvetett *Le Livre de la Pousa* (1892) című kötetébe is. Ahogyan a kötet cím is érzékelteti, a megjelenés apropóját valójában a kötet legfrissebb darabja, az 1894 elejére elkészült, kisregény terjedelmű *Delelő* adta, amelyet leveleiben maga Justh is regénynek⁴⁵ illetve korábbi regénye, a *Gányó Julcsa* párdarabjának nevez.⁴⁶

A *Delelő* című kisregény autográf kéziratát a Justh hagyaték örzi,⁴⁷ élén ez áll: „Delelő. regény írta Justh Zsigmond Nizza 1894 januarius”. A sok autográf javításból kiindulva első fogalmazvány lehet – minden bizonnyal készült egy tisztázat a nyomdai szedéshez. Nincs rajta idegen kéztől származó írás. A kötetbeli szöveget e kézirattal egybevetve rendeztük sajtó alá, a kiadáshoz ez esetben is tárgyi és filológiai jegyzeteket készítettünk.

A kétéves kutatási projekt egyik kiemelendő eredménye a Justhról szóló, *Dilettantes* című, anonym szerzőjű, francia nyelvű kulcsregény beszerzése és Nagy Judit általi kiváló műfordítása. A regény 1894-ben jelent meg Párizsban, kiadója Alphonse Lemerre. A regénnyel részletesen foglalkozott Gálos Magda 1933-as doktori értekezése.⁴⁸ Gálos Magda kapcsolatban állt több olyan francia és magyar személyiséggel, akik jól ismerték Justh Zsigmondot. A franciák közül Nemeskéri Kiss Margitot (Mme de Coudekerque-Lambrecht) említi első helyen, aki jelentős forrásanyagot bocsátott rendelkezésére, továbbá Guillaume Vautier-t, aki magyar művek jeles francia fordítója, Justh ismerőse, *A pusztá könyvét* is ő fordította. A magyarok közül Czóbel Minka, Pekár Gyula és – feltehetően – a Justh család tagjai (Justh bátyjának, Justh Gyulának gyermekei) gazdagították ismereteit.⁴⁹ Így érdeminek tekintettük Gálos Magdának a regénnyel kapcsolatos megjegyzéseit. Szerzőt nem említ (találgatás/vélelmezés szintjén sem). Viszont határozottan megnevezi Justh Zsigmondot és Némethy Emmitt mint a regény főhőseit. Azonosít más szereplőket is (a két holland festő

⁴¹ JUSTH Zsigmond, *Delelő és egyéb elbeszélések*, Athenaeum, Budapest, 1895.

⁴² Julius [VÉRTESY Gyula], *Utolsó levelek, utolsó kötet. J. Zs.-ról*, Fővárosi Lapok 1894. október 13., 2429.

⁴³ Justh Zsigmond Emich Gusztávhöz, Párizs, 1894. szeptember 30. = JUSTH Zsigmond *Naplója és levelei*, vál., kiad., jegyz. KOZOCSA Sándor, ford. ZSÁMBOKY Zoltán, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 725.

⁴⁴ Justh Zsigmond Emich Gusztávhöz, Cannes, 1894. október 3. = JUSTH *Naplója és levelei*, 726.

⁴⁵ Justh Zsigmond Czóbel Minkához, Nizza, 1894. január 6. = JUSTH *Naplója és levelei*, 690–691.

⁴⁶ Justh Zsigmond Czóbel Imrénéhez, Nizza, 1894. január 26. = JUSTH *Naplója és levelei*, 693–694.

⁴⁷ OSzK Kt., Fond 62/8.

⁴⁸ *Sigismund Justh et Paris*, Bp., 1933, 28-36

⁴⁹ Justh Jánosról és Justh Margitról biztosan tudjuk, hogy a hagyaték bizonyos részének tulajdonosai voltak. Justh naplót 1939-ben János helyezte el az OSzK-ban, Rupert Bunny híres – ma a PIM-ben található – Justh portréja Margit tulajdona volt.

Rupert Bunny-t és Alastair Cary-Elwes-t, Justh párizsi festőbarátait, míg Mayrignac figurája Jean Berge-t idézi meg). Szerinte a francia társaság, amelynek Justh éppúgy minden szférájában otthonos volt, mint Némethy Emmi (lásd *Páris elemei* kötet írásait és Justh *Párisi naplóját*) egyértelműen és magától értődően az íróval és meghitt barátnéjával azonosította a szereplőket. Erre az alapot számukra többek között Némethy Emmi hosszas magyarországi tartózkodása Justh birtokán, illetve kötetlen, bizalmas, az arisztokrácia köreiből nem illőnek, bizarnnak minősülő kapcsolatuk adta. A különféle pletykák a társaságban nem megszokott, de a művészlétben mindennaposnak tekinthető férfi-nő barátságot találták különösnek. Némethy Emmi legbizalmasabb barátnője a híres színésznő, Sarah Bernhardt volt, önmagában ez a tény magyarázatot adhat e magasrangú hölgynek az elvárttól különböző, extravagánsabb (egyúttal azonban a társadalmi kötelezettségeit konzervatív nagyanyja oldalán lelkiismeretesen ellátó) magatartására. Némethy Emmi magyar nevű, osztrák származású előkelő lány, akit szülei elvesztése után nagyanyja, Schaeffenberg grófné nevelt Párizsban. Jean de Néthy néven publikált; írt egyfelvonásos darabot, műfordításokat tett közzé. Nagybátyja, Anton Alexander von Auersperg gróf (1806-1876) Alexander Grün álnéven jelentős osztrák költő, Némethy Emmi fordított tőle franciára. Némethy Emmi magyarországi tartózkodásának eredménye a *Ballades et Chansons populaires de la Hongrie* (Traduites par Jean de Néthy, Paris, 1891) című kötet, amelyhez nyersfordításokkal/korrekciókkal Justh is hozzájárult. Gálos Magda (részben forrásai alapján) annyit fűz a regényalakok azonosíthatóságához, hogy Justh alakja elég hitelesen ábrázolt, fizikai és erkölcsi habitusát tekintve. Némethy Emmi figurája torzítottabb az eredeténél. A férjhez való viszonyulása esetében – amely a regény konfliktusát tekintve alapvető – viszont Gálos Magda megjegyzi, hogy az anonimitásba rejtőző szerző nem vette figyelembe nagyon is indokolt motivációként Justh (1889-től egyre súlyosbodó) halálos betegségét. Ami kellő indok a főhős – és a valós, életrajzi modell – magatartásának megértéséhez. Ez a kulcsregény ma már nagyon kevesek számára dekódolható (úgy is csak részlegesen), így fikciónak tekinthető, ezért nem láttuk el konkretizáló jegyzetapparátussal. E kötet teljes filológiai feltárása komoly és részletes párizsi könyvtári-kézirattári kutatómunkát igényel még.

Az eddig részletezett kutatások eredményeként, és az NKA támogatásával, 2013. szeptember végén jelenik meg a *Justh Zsigmond válogatott művei. Szerzői kötetek* című könyv a Ráció kiadó gondozásában (ISBN szám: 978-615-5047-46-6), amely az általam szerkesztett *Kötelező Ritkaságok* című könyvsorozat hetedik darabja. A kötet textológiai, filológiai és jegyzetelési munkálatai a vártnál jóval nagyobbban bizonyultak, több hónapos munkát követeltek mindkettőnkől.

E kötet munkálatait megelőzően, majd párhuzamosan folyamatosan történt Justh kéziratok hagyatékának, kiterjedt levelezésének, valamint az életmű korabeli folyóiratokban megjelent részének feltárása. Az ennek során felkutatott írásokat: mintegy harminc, szerzői kötetébe fel nem vett – rendkívül színvonalas – novellát, illetve nagyszámú, (nemzetgazdasági, kultúrpolitikai, művészeti, ill. vegyes tematikájú) publicisztikáját, továbbá levelezésének eddig közzé nem tett, jelentős szövegtömeget kitevő közérdekű darabjait OTKA publikációs pályázat keretében szeretnénk megjelentetni Justh Zsigmond válogatott műveinek következő köteteként. A kiterjedt francia nyelvű levelezés itt is további műfordítói feladatot jelent. A mostani szövegkiadásunk rendkívüli feltárási-kutatási terhelését figyelembe véve, szándékozunk erre egy újabb, rövidebb OTKA kutatási pályázatot benyújtani.

A *Justh Zsigmond válogatott művei. Szerzői kötetek* jegyzeteit bevezető tanulmány jelen kutatásaink eredményeként a teljes justhi életmű ismeretében értékeli újra az egyes köteteket.

A projekt tudományos segédmunkatársa, Kardeván Lapis Gergely egy ennél átfogóbb tanulmányából előzetesen négy részletet publikált a kutatás során (ez egyik még megjelenés előtt).

Ez év tavaszán megjelent tanulmányában mentalitástörténeti nézőpontból vizsgálja Justh fogadattörténetének egy korai epizódját. A Reviczky Gyula nevéhez fűződő, 1885-ben lezajlott hírlapi vitában két hosszú folyamat, a dilettantizmus fogalomtörténete és az irodalmi élet polgárosodása keresztezik egymást. Tanulmányában korabeli francia és német szövegekre támaszkodva mutatja be a dilettantizmus-fogalom századvégi jelentésmódosulását.⁵⁰

Másik, megjelenés folyamatában lévő, tanulmányában a premodern dekadencia-értelmezések kontextusában vizsgálja Justh nagy kritikai visszhangot keltő pályakezdését és értelmezi *Taedium vitae* című novelláját. Álljon itt egy rövid részlet az Irodalomismeret 2013/4. számában megjelenő tanulmányból:

„A dekadensből önnön dekadenciája elemzőjévé váló Baudelaire («Il était un homme de décadence, et il s'est fait un théoricien de décadence.»⁵¹) és a dekadencia ellen védekező Nietzsche («Én legalább annyira e kor gyermeke vagyok, mint Wagner, vagyis hát *dekadens*: azzal a különbséggel, hogy fölfogtam ezt és védekeztem ellene.»⁵²) szellemi magatartása olyan írók, mint Valéry, Gide, Thomas Mann életművében folytatódik és örzi meg érvényességét egészen a huszadik század derekáig. Maga Thomas Mann így vall erről: «Szellemileg az íróknak ahhoz az Európa-szerte elterjedt nemzetségéhez tartozom, amely a décadence felől érkező, a décadence krónikásának és elemzőjének rendeltetett, ugyanakkor lelke mélyén azt az emancipatorikus szándékot – vagy mondjuk inkább pesszimistán: azt a pillanatnyi nekibuzdulást – hordozza, hogy lemondjon róla és a dekadencia, a nihilizmus leküzdésével legalábbis *kísérletezzon*.»⁵³ Első kötetével az európai gondolkodás ezen útjára lépett a fiatal Justh Zsigmond, az eszmei és művészi kiútkeresés irányát és minőségét tekintve ezt az utat járja majd végig rövid pályája során. Szellemi magatartása rangját – ha nem is művészi jelentőségét – tekintve tartozik az íróknak ezen «Európa-szerte elterjedt nemzetségéhez».”

Justh művészregénye és egy korábbi művésznovellája volt a témája Kardeván Lapis a Petőfi Irodalmi Múzeum *Ködlovagok – Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón* című interdiszciplináris konferenciáján elhangzott előadásának, illetve más szempontból értelmezve egy párizsi konferenciának. A konferencia válogatott anyagából tanulmánykötet készült.⁵⁴ (Justh „pusztájának” térelméleti és poétikai kérdéseiről tervez előadást tartani a rendezés alatt álló, 2014 februárjában tartandó Justh-konferencián.)

E résztanulmányok mellett készül Kardeván Lapis Gergely PhD értekezése, amely integrálja a fenti kutatások eredményeit (is), és reményeim szerint, megvédése után könyvformátumban is minél előbb napvilágot lát.

---

⁵⁰ KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Ha úr ír = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. Ajkay Alinka és Bajáki Rita, Vác, Mondat, 2013, 231-242.

⁵¹ Paul BOURGET, *Essais de psychologie contemporaine*, Paris, Lemerre, 1891, 24. (szó szerinti fordításban: „A dekadencia embere volt és a dekadencia teoretikusává vált.”)

⁵² Friedrich NIETZSCHE, *Wagner esete* = Uő., *Wagnerről és Schopenhauerről*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Bp., Holnap, 2011, 5.

⁵³ Thomas MANN, „A jog és az igazság ellen” = Uő., *Egy apolitikus ember elmélkedései*, ford. GYÖRFFY Miklós, Bp., Helikon, 2000, 179.

⁵⁴ KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Versengő valóságok koncepciója az európai művészregényekben = Ködlovagok. Irodalom és képzőművészet és találkozása a századfordulón 1880-1914*, szerkesztette és az előszót írta PALKÓ Gábor, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012.

Budapest, 2013. szeptember 28.

Kiczenko Judit
vezető kutató